

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 30.32+321

ПОЛІТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПРАВО НА ІСНУВАННЯ І СУТНІСТЬ

Олег Сичивиця

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Визначено поняття політико-політологічного експерименту як поєднання особливого методу пізнання і творчо-новаторських аспектів людської діяльності, обґрунтована його можливість в політиці. Проаналізовано політичні експерименти минулих сторіч – і ефективні, і невдалі та вказано на небезпеку політичного експериментування, котре не має належного наукового й передусім політологічного забезпечення, оскільки роль духовної основи політичного експерименту відіграє політична воля, яка може ігнорувати наукову істину. Автор обґрунтовує доцільність поділу політико-політологічних експериментів на легальні або легітимні (здійснюються в межах певної юридично-правової системи) і нелегальні чи нелегітимні (реалізуються шляхом порушення меж юридично-правового поля).

Ключові слова: експеримент, політико-політологічний експеримент, політична воля, однобічність, легальність, та легітимність політичного експерименту.

Для сучасної політології сама постановка проблеми експерименту є новою, тому з огляду на певні міркування може здатися не лише несподіваною, а й некоректною. Так, можна висунути досить логічне заперечення, що політологічне експериментування мало б здійснюватися в царині політики, як внутрішньої, так і зовнішньої, де заторкуються інтереси держави і народу, через що навряд чи варто дозволяти політологам проводити експериментальні дослідження своїх ідей, подібно як це роблять у лабораторіях фізики, хіміки, біологи і т.д. Такий хід політологічної думки, на перший погляд, видається майже бездоганим, відтак постає завдання обґрунтувати *право на існування* політико-політологічного експерименту, що дасть змогу краще розібратися в самій його сутності.

Передусім це той незаперечний факт, що вагомий й самоочевидні аргументи на користь зазначеної ідеї можна знайти через аналіз сучасної, вже досить усталеної

типології експериментів. Головними підставами для класифікації експериментів є цілі, засоби та сфери їх здійснення. Відповідно до поставлених цілей виділяють дослідницькі, перевірочні та демонстраційні експерименти. З огляду на засоби реалізації експериментальних досліджень розрізняють натурний, модельний, комп'ютерно-математичний та уявний експеримент. Стосовно сфер суспільно-історичної практики найбільш популярними є соціальні, слідчі і судові, економічні, педагогічні, медичні та деякі інші експерименти. Враховуючи, що диференціація галузей прояву людської активності не має меж, можна, по-перше, стверджувати, що класифікація експериментів на зазначеній основі не є вичерпною та закритою. По-друге, саме ця обставина дає право, – принаймні, формальне, – здійснити екстраполяцію ідеї експериментування на сферу політики, впроваджуючи поняття політико-політологічного експерименту в науковий ужиток.

Право на існування політико-політологічного експерименту видається можливим обґрунтувати також у інший спосіб, а саме через уважніший і докладніший аналіз самого *базового поняття «експеримент»*. В наукових колах давно стало зрозумілим і загально визнаним тлумаченням експерименту як особливого *методу пізнання*, що широко застосовується на емпіричному рівні науково-дослідницької діяльності. Сутність даного методу полягає в тому, що вчений свідомо змінює хід природних процесів, через створення штучних умов активно впливає на об'єкт дослідження з тим, аби виявити певні його властивості та характеристики. Підтвердження цього можна знайти не лише в багатьох спеціальних працях, присвячених методології наукового пізнання, а й у такому авторитетному виданні, як «Філософський енциклопедичний словник», де зазначено, що експеримент – це «метод пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах досліджуються явища дійсності» [3, с. 792].

Таке розуміння експерименту давно довело свою плідність, завоювало право на існування і тому не підлягає сумніву. Водночас треба наголосити на тому, що таке тлумачення поняття експерименту є явно обмеженим і не повністю відповідає усталеній практиці слововживання. Насправді поняття експерименту є не суто науковим, а *загальнодіяльним*, оскільки сфера тих явищ і процесів, які воно відображує, виходить далеко за межі науки в численні галузі суспільно-історичної практики і навіть художньої творчості. Цим словом здебільшого позначають сторони людської діяльності, які є не рутинно-ординарними, а творчо-новаторськими, в певному сенсі пошуковими. Так, за сучасних умов навряд чи можна вважати експериментальним використанням дров, вугілля або соломи з метою опалення сільського житла. Проте не виникає жодних заперечень, коли експериментом називають розробку спеціальних технологій і створення технічних установок для використання з тією ж метою біогазу, який планують видобувати з відходів сільськогосподарського виробництва. Зовсім не випадково, а саме в повній відповідності до всезагальної лінгвістичної практики в «Словнику іншомовних слів» експеримент тлумачиться не лише як метод наукового пізнання, а й в ширшому значенні як «спроба що-небудь здійснити» [2, с. 575].

Поглянувши під таким кутом зору на державно-політичну діяльність недалекого минулого, можна зауважити, що вона сповнена різномасштабних і різноякісних експериментів. Добре відомими серед них є, зокрема, аграрно-політична реформа російського державного діяча П.А. Століпіна (1862-1911), яка знаменувала

докорінну зміну політичного курсу тогочасного самодержавства стосовно селян. Згідно з цією реформою селянам було дозволено виходити з общини на відруби та хутори (закон від 9 листопада 1906 р.), чому значною мірою сприяло зміцнення селянського банку (закон від 14 червня 1910 р.), примусове землевпорядкування (закон від 29 травня 1911 р.), а також переселенська політика царизму. Завдяки цьому почалася ліквідація малоземелля і прискорилося соціально-економічне розшарування села, яке вело до формування своєрідних суспільних класів – аграрного пролетаріату і сільської буржуазії, репрезентованої так званим куркульством.

Після революційної трансформації царської Росії у більшовицький Радянський Союз країна пережила ще один великий аграрно-політичний експеримент – сталінську суцільну колективізацію сільського господарства. Головною політичною складовою цієї погано продуманої, науково необґрунтованої, волонтаристської за своєю суттю, загалом хибної і до того ж небачено жорстокої реформи, стало повне знищення куркульства як суспільного класу. Це спричинило майже повну дезорганізацію і глибоке руйнування всього сільськогосподарського виробництва, через що в аграрних регіонах Радянського Союзу поширився спустошливий голод, який особливо жахливим став на теренах України. Головною причиною цієї трагедії українського народу була комуністсько-більшовицька політика на селі, що зайвий раз свідчить, наскільки небезпечним для народу може стати політичне експериментування, котре не має належного наукового й передусім політологічного забезпечення.

Існування двох основних аспектів поняття експерименту дає всі підстави виділити і два головні види експериментування – *науково-дослідницьке* та *практично-конструктивне*. Вони різняться передусім тим, що можна визначити їхнє *мотиваційно-цільове* і певною мірою *аксіологічне* духовне підґрунтя. Безпосередньою метою і zarazом домінуючою спонукальною причиною проведення науково-дослідницького експерименту є *пошук наукової істини*, котра розцінюється і сприймається як висока, незаперечна *цінність*. Стосовно практично-конструктивного експерименту, то головна його мотиваційно-цільова спонукка – це *прагнення реалізувати у тій чи іншій царині людської життєдіяльності певні практичні новачії*, котрі постають як безсумнівні цінності, набувають аксіологічної вагомості в суспільно-історичному, соціально-економічному, техніко-технологічному, народно-освітньому, медичному або ж в іншому плані.

Обидва зазначені види експерименту в певному розумінні перегукуються між собою. Науково-дослідницьке експериментування важко уявити без належного матеріального, практично-конструктивного забезпечення, і рідкісним винятком тут можна вважати лише уявний експеримент, а для реалізації практично-конструктивних експериментів необхідним, здатним забезпечити їх успіх та ефективність є використання раніше здобутих знань, які претендують на статус наукової істини і можуть стати науково-теоретичною основою такого експериментування. При цьому треба наголосити, що перегук зазначених видів експерименту є певною мірою *асиметричним*. Якщо науково-дослідницький експеримент потребує розбудови відповідних установок, часом дуже складних і дорогих, то без цього він немислимий і в принципі неможливий, приречений залишитися на рівні висунутих гіпотез, теоретичних міркувань і благих намірів. Ілюстрацією справедливості сказаного можуть бути досліди американського фізика А. Майкельсона (1852-1931) із

визначення швидкості світла, будівництва синхрофазотрону чи адронного колайдера. Водночас численні практично-конструктивні експерименти в усіх сферах суспільного життя й передусім у царині політики та соціально-економічних відносин здійснюються з опорою здебільшого на волю, прагнення і амбіції відповідної еліти та її керманців, без серйозного врахування всіх здобутих наукою істин, що насправді необхідно для успішного вирішення поставлених завдань.

Показовим є грандіозний історичний провал великомасштабного лєнінсько-більшовицького експерименту, головною метою якого була розбудова в Росії спочатку соціалістичного, а потім комуністичного суспільства. Цей цивілізаційний катаклізм був багатофакторний, зумовлений досить складною сукупністю причин, до складу яких входять серйозні прорахунки марксизму, зокрема вимога негайного скасування інституту приватної власності. Проте для неупереджених, об'єктивних науковців, котрі добре знайомі з теоретичними основами марксизму, особливо вражаючим є той факт, що в процесі підготовки і проведення зазначеного експерименту В.І. Ленін свідомо проігнорував те, чим мала визначатися вся стратегія переходу від капіталізму до соціокомунізму.

Будучи автором формаційної концепції суспільно-історичного поступу людства і намагаючись змалювати його як необхідне, закономірне явище, зумовлене невідворотним поступальним розвитком продуктивних сил, К. Маркс ставив наголос на тому, що цей процес *природно-історичний*, тобто не залежить від чиїх-небудь бажань чи прагнень. Він стверджував, що жодна суспільно-економічна формація не сходить з історичної сцени, не гине доти, доки не розкриє всього свого потенціалу і не підніме продуктивні сили людства на новий, вищий щабель їх розвитку. Це також означало, що нові виробничі відносини і заснована на них більш передова, прогресивніша формація не можуть посісти своє місце в історії доти, поки для цього не визріють необхідні матеріальні передумови у надрах старого суспільного організму.

В.І. Ленін добре це знав і не раз повторював у своїх працях. В книзі «Розвиток капіталізму в Росії» він ґрунтовно з переконливими фактами довів, що на зміну попередньому феодально-кріпосницькому ладу в цій країні йде молодий, сповнений творчої сили капіталізм, який тільки народжується і ще не може повністю реалізувати свою історичну місію. В.І. Ленін створив вельми потужну, масову політичну партію, головною метою якої стало негайне знищення – всупереч канонічному марксизму – саме цього новонародженого буржуазно-капіталістичного суспільного ладу, який на історичній сцені найбільшої країни світу ще не сказав свого слова. Відверте ігнорування очевидної істини разом із так званим історичним нетерпінням призвело до того, що через три чверті століття після його початку цей експеримент воістину всесвітньо-історичного значення закінчився крахом помпезної епопеї соціокомуністичного будівництва в Радянському Союзі, розпадом цитаделі світового комунізму на цілу низку самостійних, суверенних держав і реставрацію капіталізму, до того ж відсталого і навіть дикого. У кінцевому підсумку передчасні історичні пологи дали неповноцінний, нежиттєздатний плід, а Росія дорогою ціною заплатила за ту рису лєнінської суспільно-політичної діяльності, про яку Сергій Єсенін у маловідомому вірші «Капітан Землі» з дивовижною проникливістю написав:

Он много мыслил по-марксистски,
Совсем по-ленински творил [1, с.180].

Провальні експерименти у сфері політики зовсім не означають, що від них треба відмовитися або ж поставити під знак запитання право на існування такого різновиду творчої активності людей. По-перше, поряд з невдалими політичними експериментами існують і такі, що продемонстрували ефективність і суспільно-історичну плідність. Це, зокрема, скасування кріпосництва в Росії імператором Олександром II (1818-1881), що ставило країну на шлях буржуазно-капіталістичного розвитку, або так званий «Новий курс» американського президента Ф.Д. Рузвельта (1882-1945), який дав змогу Сполученим Штатам Америки успішно подолати «велику депресію» 1929-1933 рр. і розбудувати найпотужнішу в світі економічну систему. По-друге, від політичного експериментування навряд чи можна позбавитися взагалі, оскільки в суспільно-історичному процесі органічно поєднані його *об'єктивні* та *суб'єктивні* фактори, що робить не лише можливими, а й необхідними прояви творчо-конструктивної активності різноманітних суб'єктів цивілізаційного процесу за певних конкретно-історичних умов. Це означає, що люди вірять у свою здатність раціональним чином змінювати і вдосконалювати антропосоціальний світ, а тому ніколи не відмовлятимуться від спроб покращити його, зокрема вдаючись до політичних експериментів.

Було б невірно тлумачити об'єктивний бік суспільно-історичного процесу як фатально-невідворотний розвиток суспільства в певному напрямі, який повністю незалежний від розуму і волі людей. Цьому прямо суперечить те, що головні суб'єкти історії – народні маси і політичні еліти – мали і мають реальну можливість суспільно-політичного *вибору*, завдяки чому притаманною рисою цивілізаційного процесу є його варіабельність. Насправді об'єктивний бік суспільно-історичного процесу становлять, по-перше, закономірності, які діють в конкретному суспільному організмі, і, по-друге, всі матеріальні передумови життєдіяльності людей, що історично склалися на певний час. Стосовно творчо-конструктивної активності різноманітних суб'єктів історії, вона розгортається з урахуванням зазначених факторів і в їх контексті, що уподібнює її всім іншим проявам творчості і зокрема творчим пошукам у техносфері. Залежно від глибини оволодіння законами циклу фізико-математичних наук і хімії та рівня розвитку промисловості можна побудувати селянський віз, автомобілі «Запорожець» чи «Мерседес», комфортабельний авіаційний лайнер, атомну електростанцію чи бомбу або навіть космічну ракету. Приблизно те саме відбувається в суспільстві, де розум і воля людей, помножені на раніше досягнуті матеріальні можливості, дають змогу здійснювати доленосні для народів експерименти, розбудовуючи іноді дуже вдалі суспільно-політичні конструкції. Саме від успіхів такої творчості різними були колись китайський, радянський або чеський соціалізми. Так само глибоко відрізняються сучасні капіталізми, наприклад пострадянські від скандинавських, де соціалізму вже значно більше, аніж його було в колишньому СРСР.

Підсумовуючи викладені міркування, можна стверджувати, що політичний експеримент є істотною реалією цивілізаційного процесу і має повне право на існування, якого він не може бути позбавлений. Разом з тим не складно помітити, що такий експеримент буває в певному сенсі *однобічним*, оскільки роль його духовної основи відіграє *політична воля*, яка може ігнорувати наукові рекомендації та наукову істину. Так, у 1987 р. на курсах підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Московському державному університеті слухачі спитали лектора-сходознавця

про те, чи радилися з науковцями Політбюро ЦК КПРС стосовно можливого військового вторгнення Радянського Союзу в Афганістан і перспектив цієї агресивної акції. На це вчений, авторитетний спеціаліст у галузі сходознавства, чітко і недвозначно відповів: їх про таке ніхто не питав, а якби спитали, то отримали б аргументовану відповідь, що з урахуванням характеру суспільних відносин, традицій і менталітету афганського народу військовою перемогою там можливо здобути лише за умови, коли буде знищено останнього афганця.

Логічним висновком є проблема усунення зазначеної однобічності політичного експериментування. За сучасних умов, коли наука все більше перетворюється в безпосередню продуктивну силу і широким фронтом ідуть процеси знауковлення всіх сфер життєдіяльності суспільства, постає нагальна необхідність ґрунтового наукового забезпечення політичних акцій передусім силами й засобами такої відносно молоді науки, як *політологія*. В результаті цього практико-конструктивний за своєю природою політичний експеримент кардинальним чином трансформується, оскільки він істотно збагачується політологічною науково-дослідницькою складовою і *стає якісно новим за своєю сутністю, а саме комплексним політико-політологічним експериментом*.

Такий експеримент можна було б називати двоєдиним у тому сенсі, що він інтегрує політичну практику, з одного боку, і політологічну теорію – з іншого, але це було б не зовсім точно. Політологічний аспект цього комплексного експерименту сам немовби «розщеплюється» на дві відносно самостійні наукові складові, котрі можна позначити як *базово-первинну* і *дослідницько-вторинну*. Перша складова – це вся сукупність тих раніше набутих політологічних знань включно із теоретичними схемами і цілісними концепціями, що використовуються як наукове підґрунтя політико-політологічного експерименту. Стосовно другої, дослідницько-вторинної складової цього експерименту, її змістом стає докладний аналіз, узагальнення і наукове осмислення сукупності його результатів. У підсумку завдяки такій солідарній взаємодії політикуму і науки досягаються відразу дві дуже важливі цілі: політична еліта отримує ґрунтовну науково-теоретичну підтримку, а політознавство піднімається на новий, вищий щабель свого розвитку, оскільки виникає реальна можливість формування в його структурі нового напрямку наукових досліджень, а саме *експериментальної політології*.

Для подальшої розробки поняття політико-політологічного експерименту першочерговими і водночас перспективними видаються проблеми класифікації, організаційно-управлінського забезпечення і ефективності таких експериментів. Ця проблематика вельми актуальна, відзначається незаперечною новизною і разом з тим дуже складна, тому потребує спеціальних наукових досліджень і розв'язання цілої низки непростих завдань. З метою конкретизувати це положення і продемонструвати його прихований науково-дослідницький потенціал потрібно звернути увагу на можливість і доцільність поділу політико-політологічних експериментів на *легальні або легітимні* і *нелегальні чи нелегітимні*, що тягне за собою чимало істотних питань, які тісно пов'язані з політологічним забезпеченням суспільно-історичного поступу.

Легальними, легітимними будемо називати ті політико-політологічні експерименти, які є цілком законними, тобто здійснюються в межах певної юридично-правової системи. Прикладами таких експериментів можуть бути згадувана сталипінська реформа, «Новий курс» Ф.Д. Рузвельта або ж сумнозвісна

«перебудова» Радянського Союзу, пов'язана з іменем Михайла Горбачова. Нелегальними чи нелегітимними політико-політологічними експериментами серед них є такі, що реалізуються шляхом порушення меж певного юридично-правового поля і тому справедливо кваліфікуються як протизаконні. До цього типу експериментів є всі підстави віднести Велику французьку революцію 1789-1794 рр., Велику жовтневу соціалістичну революцію (1917 р.) в Росії, радянське військове вторгнення в Афганістан або американську окупацію Іраку з метою експорту західної демократії в ісламський світ та його примусової вестернізації.

Важливість ретельного вивчення цих двох груп політико-політологічних експериментів зумовлена не лише науковою їх стороною, скільки можливими суспільно-історичними ефектами. Залежно від конкретно історичних умов об'єктивне, неупереджене наукове осмислення як нелегітимних, так і легітимних експериментів може зустрічати більший чи менший опір, проте в кінцевому підсумку істина торжествує. Стосовно практичних наслідків легітимного і нелегітимного експериментування у царині політики, вони зазвичай виявляються різноч. різними. Легітимний, законний експеримент часто користується підтримкою не лише правлячої еліти, а й значних верств населення країни, що дає змогу запобігти значних деструктивних ефектів. Водночас нелегітимні, протизаконні експерименти, формами реалізації яких стають, наприклад, політичний заколот, революція або широкомасштабна війна, викликають шалений спротив різних суспільних сил, супроводжуються вакханалією насильства і жорстокості, ведуть до непоправних матеріальних і людських втрат. У ХХ столітті це засвідчили більшовицька комунізація Росії і гітлерівська спроба впровадити в Європі фашистський «новий порядок». Тому одним із головних завдань наукового аналізу і всебічної оцінки тільки цих двох видів експериментування в сфері політики має бути пошук шляхів і засобів переведення цивілізаційного процесу в таке його русло, коли нелегальний політико-політологічний експеримент стане анахронізмом, а «великі потрясіння» будуть зведені нанівець.

Список використаної літератури:

1. *Есенин С. А.* Собрание сочинений в шести томах / В. А. Есенин. – М. : Изд. «Художественная литература», 1978. – Т. 4. – 314 с.
2. *Словарь иностранных слов* / Н. Марзукова. – М. : Изд. «Русский язык», 1987. – 608 с.
3. *Философский энциклопедический словарь* / гл. ред. Прохоров А. – М. : Изд. «Советская энциклопедия», 1983. – 840 с.

Стаття: надійшла до редакції 19.03. 2009

прийнята до друку 24.09.2009

POLITICAL AND POLITICAL SCIENCE EXPERIMENT: RIGHTS OF THE EXISTENCE AND ESSENCE*Oleg Sychyvytsya*

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

The notion of the political and political science experiment as a combination of the special cognitive method and creative and innovative aspects of the human activity was defined. The possibilities of that experiment in the politics were highlighted. Effective and non-effective experiments of the past centuries were analyzed. The danger of the political experimenting which did not have adequate scientific and political background had been pointed out based on the conclusion that the role of the spiritual basis for the experimenting was played by the political will which had ability to ignore scientific truth. The author explained the need to divide political and political science experiments based on the legality and legitimacy (experiments were made in the framework of the specific juridical and law system) and no legality and no-legitimacy (experiments were made through violation of the juridical and law systems' framework)

Key words: an experiment, political and political science experiments, a political will, a sidedness, legality and legitimacy of the political experiment.

ПОЛИТИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ: ПРАВО НА СУЩЕСТВОВАНИЕ И СУЩНОСТЬ*Олег Сичивиця*

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Определено понятие политико-политологического эксперимента как сочетания особого метода познания и творчески-новаторских аспектов человеческой деятельности, обоснована его возможность в политике. Проанализированы политические эксперименты прошлых столетий – и эффективные, и неудачные, а также указано на опасность политического экспериментирования, которое не имеет должного научного и прежде всего политологического обеспечения, поскольку роль духовной основы

политического эксперимента играет политическая воля, которая может игнорировать научную истину. Автор обосновывает целесообразность разделения политико-политологических экспериментов на легальные или легитимные (осуществляются в пределах определенной юридически-правовой системы) и нелегальные или нелегитимные (реализуются путем нарушения границ юридически-правового поля).

Ключевые слова: эксперимент, политико-политологический эксперимент, политическая воля, односторонность легальность, и легитимность политического эксперимента